

Azîz Mahmud Hüdâyî'ye Göre İlim ve Mârifet

DOÇ . DR . M . SAİT ÖZERVARLI

Araştırmacı - Yazar (İSAM)

Azîz Mahmud Hüdâyî hem bir teorisyen, yani müellif ve âlim, hem de eğitmen yani müşid ve ıslahatçı şahsiyettir. İrşadı dar anlamda sadece belli bir tarikata dönük değil bütün halka yani ümmete yönelik bir vazife olarak gördüğünü de belirtmemiz gerekir. Ayrıca onun mesaj ve öğretileri, sadece kendi döneminin insanlarına değil asırlar sonraya da hitap eden ilke ve prensipler şeklindedir. Bu yazıda kısaca onun ilim anlayışı özellikle *Câmiü'l-fezâil ve kâmi'ü'r-rezâil* ile *Hulâsâtü'l-ahbâr* adlı eserleri ışığında ele alınacaktır.

Hüdâyî'ye göre ilim öncelikle insanların mânevî derecelerinin yükselmesine ve Allah'ın sevgisini kazanmaya vesiledir.¹ Dolayısıyla ilim aslında Allah'a ve mâneviyata ulaşma vasıtasıdır, kendi başına bir amaç değildir. Kendi mevzûn ifadeleriyle ilim şu sorulara cevap bulma ve varlığın hikmetini anlama arayışıdır:

Nedendir dâr-i dünya dâr-i ukbâ
Nedendir mâh u hurşîd u süreyya
Nedendir berr ü bahr u kûh u sahra
Aceb bu yollar, beller nedendir?²

Hadisler göz önüne alındığında Hüdâyî'ye göre İslâm dininde insanların derece olarak nübüvvete en yakın olanları ilim ehli ve Allah yolunda cihad edenlerdir. İlim sahipleri insanlara hükümlere yol gösterir, mücahidler de peygamberlerin ahkâmının üstün gelmesi için savaşır. Bu yüzden Hüdâyî'nin görüşüne göre halk âlimlere daima muhtaçtır, hatta cennette bile insanlar ilim adamlarına danışacaklardır.³

Azîz Mahmud Hüdâyî
Külliyesinden genel görünüm

“İlim talep etmek kadın erkek her müslüman üzerine farzdır” hadisinde⁴ kastedilen ilmin hangi ilim olduğu konusunda önceki alimler arasında ihtilaf çıkmıştır. Ancak Hüdâyî'nin vurguladığı üzere doğrultusunda burada ilimden beklenen şey insanları Allah'a daha çok yaklaştırmaktır ve bunun birbirinden farklı yollarının bulunması mümkündür. Herkes kendi zaviyesinden bakarak ilmini yüksek görebilir ama **mârifetullah** ilmi (insanı Allah'a yakınlaştıran ilim) en üstün ilimdir.

Azîz Mahmud Hüdâyî her ilmin Cenab-ı Hakk'a yakınlık hasıl etme hususunda bir katkısının bulunduğunu kabul eder, fakat ona göre tam ve külli yakınlık Allah'a vuslat, O'nun celal ve cemel tecellilerini müşahade sayesinde olur. Şeriatteki farz ve vaciplerden maksat da Allah'a vuslattır. Rabbânî âlimler herşeye Hakk'ın nuru ile bakıp yakınların en yakınına, başkalarının göremediğini görürler. Peygamber vârisi olan âlimler işte bunlardır.

Dolayısıyla Azîz Mahmud Hüdâyî'ye göre ilimler arasında **merâtib** (mertebeler) vardır. Derece merâtibi olduğu gibi mâhiyet veya konu farklılığı merâtibi de vardır. Bâtın ve zâhir ilmi de böyledir. İlm-i bâtın'ın önemine işaret etmek “ilm-i zâhir lazım değildir” demek değildir. Bundan maksat ilm-i batını tamamıyla terk etmeye yeltenmemek, onu ihmal etmemek gerektiğini vurgulamaktır. Yoksa ilm-i zâhirin gereksizliğini ifade etmek, ulemâyı küçük görmek mümkün değildir.⁵Hüdâyî Allah'ın zâhir ve bâtın oluşunu dizelerinde şu şekilde tavsif eder:

Ey gülleri handan edip bülbülleri nâlân eden
Gah hûb cemalin gösterip gah gizleyip pinhân eden
Sen “semme vechullah” dedin hem Zâhir u Bâtın adın
Gah gösterip gah gizledin akli odur hayran eden.⁶

Azîz Mahmud Hüdâyî Camii'ndeki Hz. Hüseyin (r.a) Levhası

Öte yandan Hüdâyî'nin düşüncesinde hakka vasıl olma yolunda **merâtibü'l-ulûm** dört aşamadan oluşmaktadır: Şeriat, Tarikat, Mârifet, Hakikat.⁷ Başka bir yerde Cenâb-ı Hakk'a şiir diliyle "Envâr-ı şeriattan, etvâr-ı tarikattan ve esrâr-ı hakikattan" kendisine lutf etmesini dilemektedir.⁸

Şeriat ilmi ve zahirin ıslahına dair bilgiler hacc farızasında nisbetle azık ve bineğe ait bilgiler gibidir. Tarikat ve batın ıslahına ait bilgiler ise haccın yollarını ve konaklarını bilmek gibidir. Hacc için gerekli olan azık, binek ve konakları sadece bilmek, onları hazırlamadıkça hiçbir fayda vermeyeceği gibi, o yollardaki konaklara girip yolculuk etmedikçe bir fayda sağlanamaz. Şeriat hükümlerini ve tarikat âdâbını sadece bilmek, onların gereğiyle amel etmedikçe hiçbir fayda temin etmez.⁹ Onlarla mârifete ve oradan hakikate ulaşmak lazımdır.

O yüzden faydasız ilmin, Hüdâyî'nin tesbitiyle, Hak nezdinde bir değeri yoktur. Faydalı ilim deyince de, sahibini yüce derecelere yükselten ve rıza-yı ilahî'ye ters düşen şeylerden alıkoyan ilim anlaşılır.¹⁰ Neticede ilmiyle âmil olmayan kişiye zaten âlim demek doğru değildir. Böyle kimseler ulemâdan sayılamaz. Bütün insanlara ve bilhassa ulemâya yakışan kulluk ve ibadetle meşgul olup yaratılış sırrına uygun hareket etmektir.¹¹

Görülüyor ki Azîz Mahmud Hüdâyî'nin tasavvufî düşüncesinde mârifet ve ilm-i ilahî, yani Cenâb-ı Hakkı iyice tanımak faziletlerin en yücesidir.¹² Ona göre bundan dolayıdır ki, İslâm geleneğinde Allah katında en yüce ilim **ilm-i tevhid ve hakikattır**. Bu ilim kibrit-i ahmer'den daha değerlidir ve ehli çok nadirdir.¹³ Nitekim *Divân-ı İlâhiyât*'ının ilk ilâhisinde tevhidin ve tevhid bilgisinin önemini şu mısralarla dile getirmektedir:

Gönülden pasını silmek dilersen
Bilmediklerini bilmek dilersen
Eğer Hakk'ı sende bulmak dilersen
Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler
Âleme ibret gözüyle bakanlar
Çerağın nûr-i Mevlâ'dan yakanlar
Yerden gökden geçip Arş'a çıkanlar
Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler
Aldanma ki sakın bu kâinata
Geç ak u karadan bak nûr-i Zât'a
Ermek ister isen bâki hayata
Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler.¹⁴

Hüdâyî'nin ilimle ilgili önemli ve günümüzde de üzerinde çok durulması tespitlerinden bir diğeri şudur. **Alime dünyalık toplamak ya da makam ve mansıp elde etmek için ilim tahsil etmek yakışmaz.** Başka bir deyişle ilim hasis, yani düşük ve bayağı emellere alet edilmez.¹⁵

İlim ve ibadet ilişkisine gelince Hüdâyî'ye göre ilim ağaca benzer, ibadet ise meyve gibidir. O halde ilim elbette amelden önce gelir. Çünkü ilim olmadan onun nasıl yapılacağı, niye yapıldığı bilinmez. Önce mabûdu tanımak sonra ona ibadet etmek lazımdır.¹⁶ **Tefekkuh**, yani dinde derin anlayış sahibi olmaktan maksat ise bu anlayışın kalpte kökleşip etkisinin bedene ve uzuvlara yansımalarıdır.¹⁷

Bütün bu özellikleri yanında Hüdâyî ilim ve mârifet konusunda şunları da hatırlatmaktadır: “Hakiki ilim Allah Teâlâ'ya aittir. Çünkü O'nun ilmi zatındandır. Mahlûkatın ilmi ise bizâtihi kendinden olmayıp Allah'ın öğretmesiyledir.”¹⁸ Bu sebeple insanların mârifete tam anlamıyla ve hakkıyla ulaşmaları zordur. Çünkü Hakk'ın mârifetini Hak'tan başka hiç kimse tam olarak bilemez. Bu açıdan mârifetin hakikati hakkında yegane söz “hayrettir”, yani onu kavrama acziyetini idrak etmektir. O yüzden hiç kimse gerçek anlamda Allah'ı tasvir edemez, methedemez ve O'na kulluk edemez.¹⁹ Bu yönde ilerlemek ve yüksek derecelere ulaşmak isteyen, **tecelliyât** nurlarından oluşan manevî bahçelere girmek isteyeninin amacı celal ve cemal bahçelerinde olgunlaşmak olmalıdır. Ariflerin sohbeti ve Ehl-i tevhide hizmet bu konuda ona yardımcı olur ve sonunda **ilme'l-yakinden hakka'l-yakine** ulaşma imkânını elde eder.²⁰ Nitekim Arapça bir dörtlüğünde “hal” ve “kal”ın, “ayne'l-yakîn” ve “ilme'l-yakîn”in aynı mertebeler olmadığını vecîz bir şekilde dile getirir.²¹

DİPNOTLAR

¹ *İlim, amel, seyrü süluk* (Câmiü'l-fezâil), trc. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul, Erkam Yayınları, 1988), s. 15.

² *Dîvân-i İllâhiyât: Tıpkıbasım ve Çeviriyazı*, haz. Mustafa Tatcı, Musa Yıldız (İstanbul, Üsküdar Belediyesi, 2005), s. 129.

³ *İlim, amel*, s. 17.

⁴ İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

⁵ *İlim, amel*, s. 18-21.

⁶ *Dîvân-i İllâhiyât*, s. 135.

⁷ bk. *Sohbetler*, haz. Safi Arpaguş (İstanbul, İnsan Yayınları, 1995), s. 66, 254.

⁸ *Dîvân-i İllâhiyât*, s. 35.

⁹ *İlim, amel*, s. 22-23.

¹⁰ *İlim, amel*, s. 21-22.

¹¹ *İlim, amel*, s. 24.

¹² *İlim, amel*, s. 170.

¹³ *Alemin Yarattılışı ve Hazreti Muhammed'in Zuhuru* (Hulasatü'l-ahbar), trc. Kerim Kara, Mustafa Özdemir, (İstanbul, İnsan Yayınları, 1997), s. 122.

¹⁴ *Dîvân-i İllâhiyât*, s. 15. Yine başka bir kıtada şöyle der:

Kesret emvâcına aldanır sanma

Vahdet deryasına girip gelenler

Bir dahi fâniye nazar eylemez

Hakk'ın didârını görüp gelenler (*Dîvân-i İllâhiyât*, s. 251).

¹⁵ *İlim, amel*, s. 24.

¹⁶ *Alemin Yarattılışı*, s. 121.

¹⁷ *Alemin Yarattılışı*, s. 125.

¹⁸ *Alemin Yarattılışı*, s. 119.

¹⁹ *Alemin Yarattılışı*, s. 124. Hüdâyî'ye göre bundan dolayı da Hz. Peygamber Cenab-ı Hakk'a hitaben “Seni hakkıyla methedemedim, Sen kendini övdüğün gibisin” buyurmuştur (Müslim “Salat”, 222; Ebû Dâvud, “Salat”, 148).

²⁰ *Alemin Yarattılışı*, s. 127. Hüdâyî bu düşüncesini bir dörtlüğünde de şöyle ifade etmektedir:

Keşf olup ef'âl ü sıfât

Kılsın tecellî nûr-i Zât

Ta bulavuz bâki hayat

Rabbim meded, Mevlam meded (*Dîvân-i İllâhiyât*, s. 117).

²¹ “*Fe-leyse'l-kalü ke'l-hali*

Ve-leyse'l-ilmü ke'l-ayni

Ve eyne'n-nâkisü'l-a'mâ

Ve eyne sahibü'l-ayni“ (bk. *Dîvân-i İllâhiyât*, s. 528).